

โลกทัศน์จากภาพพจน์ในวรรณคดีประเภทกลอนบทละครในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น¹

Worldview of Figures of Speech in Lakhon Nai verse Drama of Early Ratanakosin Period

วุฒิชัย ศรีจรูญ²

wutthichai sricharoon

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์โลกทัศน์ของกวีที่ปรากฏจากการใช้ภาพพจน์ความเปรียบในวรรณคดีประเภทกลอนบทละครใน สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การศึกษาพบว่า โลกทัศน์ของกวีที่ปรากฏจากการใช้ภาพพจน์การเปรียบในวรรณคดีประเภทกลอนบทละครในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสะท้อนให้เห็นโลกทัศน์ของกวี ทั้งโลกทัศน์ที่มีต่อชีวิต โลกทัศน์ที่มีต่อสถานภาพและชาติกำเนิด โลกทัศน์ที่มีต่อเพศชายและเพศหญิง โลกทัศน์ที่มีต่อครอบครัวและการครองคู่ และโลกทัศน์ที่มีต่อสังคมวัฒนธรรม ภาพพจน์ลักษณะดังกล่าวนี้ ยังมีความสำคัญและคุณค่าในการอบรมสั่งสอน ให้คติธรรม หรือกล่อมเกลาผู้อ่านให้รู้จักคุณงามความดีและความเป็นจริงของชีวิตอีกประการหนึ่งด้วย

คำสำคัญ: โลกทัศน์, ภาพพจน์, กลอนบทละครใน

Abstract

This article aims to analyze the worldview of poets that appear from the use of figures of speech in poetry and dramas in Lakhon nai verse drama (thai court drama) in the early Ratanakosin period. The study found that the worldview of the poets appearing from the use of figures of speech in poetry and dramas in Lakhon nai verse drama literature in the early Ratanakosin period reflects the worldview of the poets about life, status and origin, males and females, family and couples and society and culture. This figures of speech are also important and valuable in education and morale and helps readers to know the goodness and truth of life as well.

Keywords: world view, figures of speech, Lakhon nai verse drama (thai court drama)

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “การใช้ภาพพจน์ในกลอนบทละครสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น”

² นักศึกษาลัทธิศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

E-mail: o_sod111@hotmail.com

* Manuscript received July 14, 2020; revised September 10, 2020 and accepted October 22, 2020

บทนำ

ภาพพจน์ (figures of speech) เป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์อันเป็น “หัวใจ” สำคัญยิ่งประการหนึ่งของภาษา วรรณศิลป์ทั้งในวรรณคดีโบราณและวรรณกรรมสมัยใหม่ (สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, 2549, หน้า 162) ในการ สร้างสรรค์วรรณคดี ภาพพจน์จึงยังผลให้วรรณคดีมีอรรถรสทางอารมณ์ และมีสุนทรียะทางความคิด จึงอาจ กล่าวได้ว่าภาพพจน์มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในมิติด้านวรรณคดีและวรรณศิลป์

อย่างไรก็ดี นักวิชาการวรรณคดีไทยหลายท่านยังชี้ให้เห็นบทบาทของการใช้ภาพพจน์ในมิติอื่น ๆ นอกจากบทบาทในมิติด้านวรรณคดีและวรรณศิลป์ดังกล่าวข้างต้น เช่น งานวิจัยของ นิตยา แก้วกลิ่น (2551) ได้ศึกษาเรื่อง การสืบสรรค์จินตภาพในกวีนิพนธ์ไทย แสดงให้เห็นว่า กวีมีการสืบสรรค์จินตภาพเพื่อแสดงถึง โลกทัศน์ของตน ทั้งในด้าน โลกทัศน์ที่เกี่ยวกับชีวิต ธรรมชาติ สังคมและสิ่งแวดล้อม และงานวิจัยของชลดา เรืองรักษ์ลิขิต (2561) ได้ศึกษาเรื่อง ความเปรียบและบทบาทของความเปรียบในพระอภัยมณีนิทานคำกลอนของ สุนทรภู่ พบว่าการใช้ความเปรียบในพระอภัยมณีมีบทบาทในมิติต่าง ๆ ได้แก่ บทบาทในมิติด้านวรรณคดีและ วรรณศิลป์ สังคมและวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์และการเมืองการปกครอง รวมทั้งมิติของธรรมชาติวิทยา อีกด้วย

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นว่าการศึกษารoles บทบาทของการใช้ภาพพจน์ในด้านการสะท้อน โลกทัศน์ของ กวี ยังไม่มีการศึกษาในกลุ่มวรรณคดีประเภทกลอนบทละครใน ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาโลกทัศน์ ของกวีที่ปรากฏจากภาพพจน์ในกลอนบทละครใน สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพื่อแสดงให้เห็นความสำคัญของ ภาษาวรรณศิลป์ด้านการใช้ภาพพจน์ที่มีต่อการสะท้อนความคิด ความเข้าใจของกวีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ มีต่อโลกและสังคม

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาโลกทัศน์ของกวีที่สะท้อนจากภาพพจน์ในวรรณคดีประเภทกลอนบทละครในสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้น

วิธีการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการวิจัยจากเอกสาร (Documentary research) โดยศึกษาจาก วรรณคดีประเภทกลอนบทละครใน ที่ประพันธ์ขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น หรือในรัชกาลที่ 1 จนถึง รัชกาลที่ 3 โดยรวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการใช้ภาพพจน์และ โลกทัศน์ของกวีผู้แต่งที่สะท้อน จากภาพพจน์ในกลอนบทละครใน นำเสนอรายงานการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ ตามวัตถุประสงค์ของ การศึกษาในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description)

ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาโลกทัศน์จากภาพพจน์ในวรรณคดีประเภทกลอนบทละครในที่แต่งขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หรือในรัชสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 หรือในระหว่าง พ.ศ. 2325-2394 จำนวน 4 เรื่อง 7 จำนวน ดังนี้

1. รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
2. รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
3. อุณรุท พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
4. อุณรุท พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
5. อิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
6. อิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
7. ดาหลัง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ผลการศึกษา

โลกทัศน์ คือภาพที่แลเห็นยังเห็นสิ่งต่าง ๆ อันเกิดจากการสังสมความรู้ ประสบการณ์ และวัฒนธรรมที่สังสมสืบทอดกันมาในกลุ่มชน (สุริวงส์ พงศ์ไพบูลย์, 2521, หน้า 19) โลกทัศน์จึงอาจยังเห็นได้จากภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดี ดังเช่นการใช้ภาพพจน์ความเปรียบ ในฐานะที่วรรณคดีเป็นเครื่องบันทึกความรู้ความคิดและสังคมวัฒนธรรม จากการศึกษาโลกทัศน์ของกวีที่ปรากฏจากภาพพจน์ความเปรียบในวรรณคดีประเภทกลอนบทละครใน สะท้อนความคิด ความเห็นของกวี ตลอดจนแสดงความเข้าใจและความรู้เท่าทันความเป็นไปของโลกด้านชีวิตมนุษย์และสังคม การศึกษาได้จำแนกโลกทัศน์ของกวี ได้แก่ โลกทัศน์ที่มีต่อชีวิต โลกทัศน์ที่มีต่อสถานภาพและชาติกำเนิด โลกทัศน์ที่มีต่อเพศชายและเพศหญิง โลกทัศน์ที่มีต่อครอบครัวและการครองคู่ และโลกทัศน์ที่มีต่อสังคมวัฒนธรรม ดังจะอธิบายต่อไปนี้

โลกทัศน์ที่มีต่อชีวิต

กวีแสดงโลกทัศน์ที่มีต่อชีวิตมนุษย์ โดยเป็นการกล่าวถึงลักษณะหรือธรรมชาติของมนุษย์ ความเป็นไปของชีวิต รวมทั้งสิ่งที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ดังนี้

1. โลกทัศน์ที่มีต่อธรรมชาติของมนุษย์

ในทางพระพุทธศาสนา มนุษย์ หมายถึง ผู้มีใจสูง ได้แก่ คนผู้มีมนุษยธรรม เช่น เมตตา กรุณา เป็นต้น (พระพรหมคุณาภรณ์, 2556, หน้า 297) อย่างไรก็ตามในทัศนะของกวีผู้แต่งกลอนบทละครใน สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กวีได้แสดงถึงความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ และลักษณะของมนุษย์ในด้านต่าง ๆ โดยใช้ภาพพจน์

ความเปรียบได้อย่างคมคายลึกซึ้ง เช่น

1.1 ความตายเป็นธรรมดาของชีวิตมนุษย์

กวีสื่อถึงความเข้าใจสัจธรรมของชีวิตว่าความตายเป็นความจริงอย่างหนึ่งที่มีมนุษย์ไม่อาจหนีพ้น ความตายติดตามตัวมนุษย์อยู่ทุกเมื่อ ดังตัวอย่าง การเปรียบในตอนทำวลีสเตียนตระหนักถึงความตายของตนว่า ดั่งนอนอยู่ในกงจักรกวีเปรียบด้วยภาพพจน์แบบอุปมา ความว่า “คิดถึงความตายเป็นเบื้องหน้า ดั่งว่านอนอยู่ในหว่างจักร” (บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1, 2557, หน้า 110) สะท้อนถึงความตายเป็นสิ่งที่อาจเกิดขึ้นกับมนุษย์ได้ทุกขณะ ด้วยเหตุนี้ ทำวลีสเตียนจึงให้ ทศกัณฐ์ครองราชบัลลังก์และปกครองไพร่พลกรุงลงกาสืบต่อจากตน กวียังสื่อถึงความเข้าใจสัจธรรมของชีวิต ว่าความตายเป็นเรื่องธรรมดาของทุกสรรพสิ่ง ตัวอย่าง ในตอนทศกัณฐ์เปรียบว่า แม้แต่เขาพระสุเมรุอันสูงสุด และเป็นแกนกลางยึดสรรพสิ่งทั้งปวงในสามโลก เมื่อต้องไฟบรรลัยกัลป์ก็ย่อมพินาศลง สิ่งทั้งหลายก็ย่อม อันตรธานสลายหายไปได้เช่นเดียวกันเป็นสัจธรรมของธรรมชาติ เช่นเดียวกับสัตว์โลกที่จะหนีความตายไม่พ้น กวีเปรียบด้วยภาพพจน์แบบอุปลักษณ์และแบบการอ้างถึง ความว่า (บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3, 2557, หน้า 404)

มาตรแม่นมิได้ดวงใจกู

รู้แล้วว่าจะม้วยสังขาร

อันธรรมดาสัตว์เกิดมา

ไซ้ว่าจะพ้นความตาย

ถึงเขาพระสุเมรุอันสูงสุด

เป็นมังกฎโลกทั้งหลาย

ครั้นต้องไฟกัลป์อันตราย

ย่อมรู้ฉิบหายไปเหมือนกัน

กวียังสื่อว่า ความตายเป็นสิ่งที่หนีไม่พ้น เป็นวัฏจักรของธรรมชาติ ตัวอย่าง ตอนทศกัณฐ์จะออกรบครั้ง สุดท้ายได้อธิบายเหตุกับนางมณโฑว่า ความตายเป็นเรื่องที่หนีไม่พ้น สัตว์โลกเกิดมาก็ย่อมหนีความตายไม่พ้น ทศกัณฐ์จึงยอมสู้ตายแต่จะให้ส่งนางสีดาคืนพระรามนั้นไม่ได้ ความว่า “อันสัตว์เกิดมาในสงสาร จะหนีพระกาล ได้ก็ไซ้ห้” (บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3, 2557, หน้า 411) ตัวอย่างนี้ เป็นการใช้ภาพพจน์แบบการอ้างถึง (allusion) โดยอ้างถึงพระกาล หรือยมราช ยมเทพ ธรรมราช ซึ่งเป็นเทพเจ้าแห่งความตายในยมโลก (สำรวจ ศรีเพ็ญ, 2556, หน้า 37) โดยกล่าวเปรียบว่าชีวิตมนุษย์ไม่อาจหนีรอดพ้นพระกาลหรือมนุษย์ทุกคนต้องไปพบกับพระกาลเมื่อตายแล้วเพื่อพิจารณาคุณงามความดีและบาปนั่นเอง จะเห็นว่า กวีสื่อโลกทัศน์ชีวิตของมนุษย์ว่า ชีวิตย่อมไม่จริงยั่งยืน มนุษย์ย่อมถึงแก่ความตาย ในที่สุด ความตายจึงเป็นธรรมดาของชีวิตมนุษย์ และความตายเป็นธรรมชาติของการมีชีวิต ตรงกับหลักธรรม “อนิจจะลักษณะ” ของพระพุทธศาสนา อันเป็นการแสดงถึงสัจธรรมของชีวิต

1.2 ความดีของมนุษย์เป็นสิ่งคงทนถาวร

คุณค่าของมนุษย์อย่างหนึ่งอยู่ที่ความดี คนไทยเชื่อว่าคุณค่าของมนุษย์อยู่ที่การประพฤติดี และความดีนั้นจะยังคงอยู่ถาวรแม้ว่ามนุษย์จะตายไป กวีแสดงโลกทัศน์ว่าความดีเป็นคุณค่าของมนุษย์อย่างหนึ่ง เช่น การเปรียบสตรีที่มีคุณค่ากับทองธรรมชาติ ทองนพคุณ ตัวอย่าง ตอนพิเภกกล่าวกับนางสีดา เมื่อนางสีดานั้นรำพันว่าตนนั้นมาอยู่ลงกานานถึงสิบสี่ปี มีแต่ความทุกข์ยาก พิเภกจึงเปรียบนางสีดาว่านางเป็นผู้ประกอบด้วยความดีงามเป็นทองคำธรรมชาติอันบริสุทธิ์ แม้จะตกลงไฟ หรือพื้นดินก็ไม่วันหม่นหมองด้วยภาพพจน์แบบอติพจน์และภาพพจน์แบบอุปถัมภ์ ความว่า (บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3, 2557, หน้า 435)

บรรดาสตรีในโลก	จะหาเปรียบพระองค์ไม่ได้
อันทองธรรมชาติที่อยู่ไฟ	ถึงจะตกลงในธรณี
ช้านานประมาณกับกัลป์	อย่าสำคัญว่าจะมัวหมองศรี
ยิ่งผ่องแผ้วแว้วฟ้าไม่ราสี	ดั่งดวงมณีจินดา ฯ

1.3 วาจาของมนุษย์เป็นสิ่งที่เชื่อถือได้ยาก

กวีสอนการพิจารณามนุษย์ให้ลึกซึ้งถึงจิตใจเนื่องจากไม่อาจตัดสินคนอย่างฉาบฉวยด้วยสิ่งที่เห็นจากภายนอก หรือตัดสินจากคำพูดของมนุษย์เท่านั้น ดังในกลอนบทละครใน กวีแสดงโลกทัศน์ข้างต้นผ่านภาพพจน์การเปรียบเทียบเพื่อแสดงคิดว่าวาจาของมนุษย์เป็นสิ่งที่เชื่อถือได้ยาก ยิ่งเป็นวาจาของชายที่กล่าวรักต่อหญิงยิ่งเชื่อถือได้ยาก ตัวอย่าง นางกินรีเปรียบคำพูดที่ไพเราะของพระอัฐมเมื่อพรำพรรณนาความรักที่มีต่อนางเมื่อแรกรักว่าเหมือนกับลมพัดอันเย็นนำสัมผัสต้นไม้ใบไม้ให้วันไหวไปกับสายลม ความว่า “พึงรสพจนารถพระกมุณี ดั่งทิพย์วารีมาเจือใจ คือหนึ่งพระพายชายพัด สัมผัสต้องรุกขชาติให้หวาดไหว” (บทละครเรื่องอัฐม พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, (2559, หน้า 232) แสดงให้เห็นว่าคำเกี้ยวพาราสีของชายเมื่อแรกรักย่อมเชื่อถือได้ยากด้วยภาพพจน์แบบอุปถัมภ์

กวียังเปรียบวาจาของชายที่กล่าวรักต่อหญิงซึ่งเชื่อถือได้ยากกับลิ้นลม กล่าวคือคำพูดก็เป็นเพียงลมปากมีอาจยืนยันการกระทำใด ๆ ได้ ตัวอย่าง การใช้ถ้อยคำเหน็บแนมของนางจินตะหราด้วยภาพพจน์แบบนามนัยด้วยคำว่า ลิ้นลม โดยกล่าวว่า “ซึ่งว่ารักนักรักนัยมกหน้าย จะเชื่อลิ้นลมชายก็ไซ้ที่” (อิเหนาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2546, หน้า 140)

แม้กระทั่งคำวร้ายนินทาก็อาจมีสาระสำคัญแต่อย่างไรเปรียบกับลมพัดภูเขา ภูเขาย่อมไม่ไหวติงหรือถล่มลงเพราะลมนั้นได้ ตัวอย่าง ตอนอิเหนาเปรียบเทียบความดิ้นนินทาว่าร้ายกับลมพัดภูเขา ความว่า (บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2546, หน้า 441)

อันว่าร้ายเราผู้รักษาสัตย์

ดั่งวายุพิศุญา

บุราณท่านย่อมกล่าวมา

จะกลัวความนิทาไปว่าไร ๆ

ตัวอย่างข้างต้น กวีเปรียบด้วยภาพพจน์แบบอุปมา โดยแสดงให้เห็นว่าวาจาของมนุษย์เป็นเพียงลมปาก ยิ่งเปล่งได้ง่ายคายเพียงใดก็ย่อมจะเชื่อถือได้ยากเท่านั้น การแสดงแนวความคิดที่เกี่ยวกับวาจาของมนุษย์จึงเป็นความตั้งใจของกวีที่จะแสดงคติเตือนใจหรือคำสอนเรื่องให้รู้เท่าทันวิสัยของมนุษย์โดยอ้อมอีกด้วย

1.4 ปกติวิสัยของเพศชายและเพศหญิงที่ย่อมจะต้องมีความรู้สึกรักใคร่ต่อกัน

กวีมีความเข้าใจธรรมชาติในเรื่องเพศและความสัมพันธ์ทางเพศของชีวิตมนุษย์ว่าเป็นเรื่องธรรมดาเป็นธรรมชาติปกติวิสัยโลก เช่น การเปรียบด้วยผึ้งกับดอกไม้ ไขกับกา ซึ่งหากทั้งสองอย่างอยู่ด้วยกันจะทำให้มีเหตุเกิดขึ้นด้วยวิสัยของทั้งสองสิ่งมีความปรารถนาต่อกัน และเป็นของคู่กัน ดังตัวอย่าง การเปรียบของพระนารายณ์ตอนทักท้วงพระอิศวรที่ประทานนางคาราโดยฝากพาลีให้นำไปให้สุกรีพ พระนารายณ์กล่าวว่าพระองค์ไม่เห็นด้วย ด้วยชายหญิงเป็นสิ่งที่ปรารถนาต่อกันดั่งผึ้งกับดอกไม้ย่อมต้องลิ้มรสเกสร ฉะนั้นเดียวกับจะฝากไขไปกับกาก็เช่นกัน นางคารานั้นย่อมไม่ถึงมือสุกรีพเป็นแน่นอน กวีเปรียบด้วยภาพพจน์แบบอุปมาและอุปลักษณ์ ดังความว่า (บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1, 2557, หน้า 88)

ให้แก่สุกรีพระบิศรี

ข้านี้หาเห็นด้วยไม

ดั่งหนึ่งกุมรากับมดลัยย่อมเป็นวิสัยแต่โรมาอันธรรมชาติแมลงกู่อยู่ใกล้เรณูบุผาหรือจะไม่คลึงรสนุชบาจะฝากไขแก่กาก็ผิดไป

แล้วพญาสุกรีพอนุชา

จะไม่ได้คาราพิสมย์

พระองค์มังกุสุราลัย

ภูวไนยของถวิลจินดา ๆ

การเปรียบธรรมชาติของเพศชายและเพศหญิงนี้ เป็นการเปรียบโดยการใช้ภาพพจน์เปรียบคู่ ซึ่งเป็นกลวิธีในการใช้ภาพพจน์สอง โครงสร้างภาพพจน์มาเปรียบในความเดียวกัน การเปรียบในลักษณะธรรมชาติของเพศชายเพศหญิงที่เป็นของคู่กัน หรือขาดจากกันได้ยากนี้ นอกจากจะเห็นลักษณะของปกติวิสัยชายกับหญิงซึ่งเป็นอารมณ์ความรักใคร่และกิเลสของมนุษย์แล้ว ยังสะท้อนให้เห็น โลกทัศน์ของกวีที่มีต่อธรรมชาติของหญิงชายอีกด้วย

2. โลกทัศน์ที่มีต่อความรัก

มนุษย์มีกามตัณหา ซึ่งเป็นความอยากอย่างหนึ่ง คือ อยากในสิ่งน่ารักใคร่พอใจ ความอยากในสิ่งที่น่ารักใคร่นี้ นำไปสู่ความร้อใจและความทุกข์ (พุทธทาสภิกขุ, 2532, หน้า 35) ทั้งนี้เพราะมนุษย์ให้ความสำคัญ “ยึดถือ ยึดมั่น” กับความรัก ซึ่งเป็นสิ่งที่แปรเปลี่ยนอยู่เสมอ กวีแสดงโลกทัศน์ดังกล่าว ดังนี้

2.1 ความรักเป็นสิ่งที่ยึดติดมนุษย์ทำให้มนุษย์ลุ่มหลง

กวีเปรียบเทียบความรักความลุ่มหลงกับบ่วงที่ผูกมัดใจคนไว้ ดังตัวอย่าง ตอนสุกรีพ หนุมาน และนิล นนท์เข้ามาพบตัวทศกัณฐ์ขณะตั้งพิธีอุโมงค์ แม้ทั้งสามจะหลุดลាក់ก่อนทศกัณฐ์อย่างไรก็ไม่เป็นผล หนุมานจึง คิดทำอุบายว่า หากล่อลวงทศกัณฐ์ด้วยความรักซึ่งเป็น โลกียวิสัยของสามีภรรยา ก็จะทำลายพิธีของทศกัณฐ์ได้ เพราะความรักนั้นเปรียบได้กับบ่วงที่มัดใจไว้ ด้วยการไปอุ้มนางมณโฑมาช่วยทศกัณฐ์จนทำให้พิธีอุโมงค์ของ ทศกัณฐ์ล่ม อันเนื่องมาจากความรักความหวงแหนที่มีต่อนางมณโฑ กวีเปรียบด้วยภาพพจน์แบบอุปมา ความว่า (บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3, 2557, หน้า 152)

อันโลกีย์เป็นที่แห่นาง

ดั่งบ่วงผูกพันทั่วหล้า

อันวิสัยไตรโลกธรรมดา

เส่นหาโทโสใกล้กัน ฯ

2.2 ความรักเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอน

กวีเปรียบเทียบความรักเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอนกับสายน้ำอันไหล เช่น ความว่า “เสด็จแล้วที่ไหนดจะคืนมา เหมือนสายคงคาอันหลังไหล มีแต่กระแสเชี่ยวเป็นเกลียวไป ไหนดจะไหลกลับมา” (บทละครเรื่องอุณรุท พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2559, หน้า 258) ซึ่งเป็นการเปรียบด้วยภาพพจน์แบบอุปมา

กวียังเปรียบเทียบความรักเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอนกับการได้รับรสชาติอาหาร กล่าวคือ เปรียบความรักกับรสชาติ ของอาหารในคราวแรกรักกับความอร่อยหวานกับคราวเมื่อความรักจืดจางร้างราไปย่อมจะมีรสชาติที่ผิดกัน กิน อาหารก็จะไม่รู้สึกรสหวานอร่อยดังที่เคยกิน สื่อให้เห็นถึงจิตใจที่มีความไม่แน่นอนของผู้มีความรัก กวีเปรียบด้วย ภาพพจน์แบบอุปมาและอุปลักษณะ ดังตัวอย่าง (อิเหนาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2546, หน้า 406)

เหมือนเขาเปรียบเทียบความเมื่อยามรัก

แต่น้ำผักคัมขมก็ขมหวาน

ถึงยามยึดจิตกร่อยทั้งอ้อยตาล

เคยโปรดปรานเปรี้ยวเค็มรู้เต็มใจ

2.3 ความรักเป็นสิ่งสำคัญและมีความหมายต่อมนุษย์

มนุษย์ให้ความสำคัญกับความรัก เนื่องจากจะเป็นกิเลสอย่างหนึ่ง เพราะมนุษย์คาดหวังว่าความ รักจะนำพามาซึ่งความสุขด้วย เช่น การเปรียบความรักกับสิ่งสำคัญของตน ตัวอย่าง ตอนอิเหนาหวังจะให้นางบา หยันพี่เลี้ยงนางบุษบาเป็นแม่สื่อ โดยกล่าวว่าตนนั้นรักนางบาหยันดังกรีซประจำตัวติดกายตน ความว่า “รัก เหมือนหนึ่งกรีซที่น้องเหน็บ ยกทีจะเก็บเอามาว่า” อิเหนาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2546, หน้า 373) ภาพพจน์แบบอุปมานี้ แสดงให้เห็นว่าความรักที่อิเหนามีนั้นเปรียบได้กับสิ่งสำคัญ

ที่สุดของคนคือกริษาอวรุคู้กายตน ในมลายูกริษาถือว่าเป็นอวรุคู้กายที่สำคัญมาก จะเห็นว่ากริษาเปรียบความรักกับอวรุคู้กาย เป็นการสื่อถึงความรักว่ามีความสำคัญและมีความหมายต่อมนุษย์ นอกจากนี้ยังพบการเปรียบเทียบความรักกับดวงตา ดวงใจ และดวงชีวิต ซึ่งล้วนเป็นอวัยวะสำคัญของร่างกายแสดงให้เห็นว่าความรักเป็นส่วนหนึ่งและเป็นส่วนสำคัญของความเป็นมนุษย์อีกด้วย

2.4 ความรักเป็นเหตุแห่งความทุกข์

กวีถือว่าความคิดถึง การพลัดพราก หรือการไม่ได้ประสบกับสิ่งที่รักว่าเป็นทุกข์อย่างยิ่งสำหรับมนุษย์ โดยเฉพาะความรักของหนุ่มสาว เช่น การเปรียบเทียบอานุภาพของความรักทำให้เกิดความทุกข์ร้อนรุ่มกับไฟ หรือ “เพลิงราคะ” ด้วยภาพพจน์แบบอุปมา ดังตัวอย่าง ตอนอิเหนาเปรียบความรักที่มีต่อนางสะการะวาตี อิเหนาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2546, หน้า 171)

เมื่อความรักร้อนใจดังไฟกัลป์

จะให้กัลป์ให้ทนกลใด

เจ้าจะห้ามความอื่นไม่ขึ้นขัด

อันจะห้ามปฏิพัทธ์นี้ไม่ได้

จะเห็นว่า กวีเปรียบเทียบความรักเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอนกับสายน้ำ และการเปรียบเทียบอานุภาพของความรักกับไฟ ส่วนหนึ่งมาจากความคิดอันเป็นความผูกพันของมนุษย์กับธรรมชาติ เพราะสายน้ำเป็นสิ่งที่ไหลไม่หยุดนิ่ง คาดเดาได้ยาก นอกจากนี้อาจมาจากอิทธิพลตามแนวพุทธศาสนาที่เห็นว่า น้ำ คือ กิเลส ย่อมไหลคั่งลงสู่ที่ต่ำ เป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่งอาจไหลได้ตลอดเวลา เช่นเดียวกับใจของมนุษย์หรือความรักความหลงใหลที่อาจทำให้เกิดความปรารถนาไม่หยุดนิ่งได้ตลอดเวลาเช่นสายน้ำ ส่วนไฟเป็นสิ่งที่มีความร้อน มีอานุภาพเผาผลาญสิ่งต่าง ๆ ได้ ไฟยังเปรียบได้กับกิเลส ที่ทำให้มนุษย์เกิดความปรารถนาและกระทำตามใจของตนเพื่อให้ได้มาซึ่งความรัก แม้จะต้องประสบกับความยากลำบาก เจ็บปวด หรือทุกข์เพียงใดก็ตาม ซึ่งความยากลำบาก ความทุกข์ทรมานนั้นก็เปรียบได้กับความร้อนของไฟ ซึ่งไฟตามแนวพุทธศาสนาก็เป็นสัญลักษณ์แทนกิเลสที่เผาใจนั่นเอง นอกจากนี้ยังพบการเปรียบเทียบอานุภาพของความรักกับการถูกอาวุธศรธนูปักร่างกายอีกด้วย เช่น “ความรักกรุมรังตรีงใจ คั่งครเสียบอยู่ในกายา” แสดงให้เห็นว่าทำให้ร่างกายเจ็บปวดทรมาน

3. โลกทัศน์ที่มีต่อความสุข

ความสุข คือ ความสบาย หรือความสำราญ เป็นความฉ่ำชื่นรื่นกายรื่นใจ ประกอบด้วยความสุขทางกาย เรียกว่า “กายิกสุข” และสุขทางใจ เรียกว่า “เจตสิกสุข” (พระพรหมคุณาภรณ์, 2556, หน้า 19) กวีมักเปรียบเทียบความสุขของตัวละคร ไม่ว่าจะดีใจ สมหวัง หรือความสุขจากการได้เสพสังวาสไปเปรียบกับการได้รับความเย็น ความชื่นฉ่ำจากน้ำ ทั้งนี้เพื่อสื่อว่า สำหรับมนุษย์แล้ว ความสุข คือ “ความเย็น” โดยกวีเสนอว่า “ความสุข คือ สิ่งที่หล่อเลี้ยงชีวิตมนุษย์” โดยพิจารณาจากความเปรียบหลายแห่งที่กวีมักเปรียบเทียบว่า ความสุข ความดีใจ และความสมปรารถนา เป็นสิ่งที่หล่อเลี้ยงชีวิตมนุษย์ ทำให้มนุษย์มีความสุข และมีชีวิตที่ยืนยาว โดยนำไปเปรียบกับการได้ดื่มน้ำอมฤตของเทวดาที่ทำให้ผู้ที่ได้ดื่มน้ำอมฤตมีความชื่นใจหรือเป็นอมตะ ดังเช่นเมื่อนางอุษา

ได้ยืมนางศุกลักษณ์พูดว่ามีเพียงพระอุณรุทที่ยังไม่ได้ไปวาดรูปมา นางก็ยินดีมีปีติขึ้น จากความทุกข์ที่รุมเร้า ร้อนใจอยู่ที่พลันหายไปดังเอาสุราอำมฤตมาราดราดให้ กวีเปรียบด้วยภาพพจน์แบบอุปมา ความว่า (บทละคร เรื่องอุณรุท พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, 2545, หน้า 195)

ดั่งเห็นองค์พระพงศจักรกูช	วรุษพิศวาสจะขาดใจ
ด้วยวาสนาจะควรกัน	เทวัญประสาทลงมาให้
บรรดาร้อนเร่าฤทัย	ก็สะส่างออกไปทันที
ดั่งใครเอาน้ำสุรามฤต	มารดทรวงดวงจิต โนมศรี

การเปรียบเทียบความทุกข์กับน้ำอำมฤต หรือทิพย์ในสวรรค์ด้วยภาพพจน์แบบอุปมา โดยแสดงให้เห็นว่า ความสุขนั้นเป็นความสุขที่หาความสุขใดในโลกมาเปรียบเทียบได้ยากหรือเปรียบเทียบมิได้ เป็นการเปรียบถึง อุดมคติแบบพราหมณ์

4. โลกทัศน์ที่มีต่อความทุกข์

ความทุกข์ คือ สภาพที่ทนได้ยาก ความทุกข์ ความไม่สบาย ประกอบด้วยความทุกข์ทางกาย เรียกว่า “กายิกทุกข์” และทุกข์ทางใจ โทมัส เรียกว่า “เจตสิกทุกข์” (พระพรหมคุณาภรณ์, 2556, หน้า 19) จาก การศึกษาพบภาพพจน์ความเปรียบหลายแห่งที่สะท้อนให้เห็น โลกทัศน์ที่กวีไทยมีต่อความทุกข์ทางกายและ ความทุกข์ทางใจ ทั้งความทุกข์ที่เกิดจากความโกรธ ความแค้นใจ ร้อนใจ กวีมักเสนอให้เห็นว่า ความทุกข์ที่เกิด ขึ้นกับมนุษย์นี้เป็นสิ่งที่นอกจากจะทำลายมนุษย์ด้วยกันเองแล้ว ยังทำลายชีวิตและจิตใจของผู้มีความทุกข์เอง ด้วย กวีเสนอ โลกทัศน์ที่มีต่อความทุกข์ ความโกรธแค้น เจ็บใจ ร้อนใจ เป็นสิ่งนำมาซึ่งความทุกข์เหมือน ไฟที่ เผากาย โดยเปรียบเทียบความทุกข์ความไม่สบายกายและใจว่าเหมือนมีไฟมาเผากาย ตัวอย่างเช่น การเปรียบเทียบ ร้อนใจเจ็บแค้นใจของนางศรีสุดาที่มีต่อนางอุษา ดังเพลงพิชิตติดกายไม่อาจมอดดับลงได้ กวีเปรียบด้วยภาพพจน์ แบบอุปมา ความว่า (บทละครเรื่องอุณรุท พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2559, หน้า 176)

เมื่อนั้น	องค์นางสุดามาศรี
คิดแค้นอุษานารี	ทุกทิวราตรีไม่เว้นวาย
นั่งนอนร้อนเร่ารำคาญจิต	ดั่งเพลิงพิชิตติดทรวงไม่รู้หาย
แต่กลั่นกลั่นยิ่งชำระกาย	โหมฉายจึงเรียกพี่เลี้ยงมา

กวียังแสดง โลกทัศน์ที่มีต่อความโศกเศร้าเสียใจเป็นสิ่งที่นำมาซึ่งความทุกข์ทรมานเหมือนได้รับจาก อาวุธปักแทงที่ดวงใจซึ่งเป็นอวัยวะสำคัญ ดังตัวอย่าง เมื่อพระไกรสุทท์กับมเหสีทราบข่าวพระอุณรุทหายตัวไป เสียใจเหมือนสรบ่อกองจนแทบสิ้นใจ กวีเปรียบโดยภาพพจน์แบบอุปมา ลักษณะ ความว่า (บทละครเรื่องอุณรุท พระ ราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, 2545, หน้า 212)

ชานชาบอบไปด้วยพิชร้อน

ไม่อาจจำถ้อยคำบรรยาย

ศร โศกเสียบทรวงดวงจิต

ลี้มนตรขึ้นถามกัลยา

อาวรณ์หวาดใจใจหาย

ซึ่งโฉมฉายทูลแจ้งกิจจา

เพียงสิ้นชีวิตสังขาร

เมื่อก็เข้าว่าประการใด

จะเห็นว่า การใช้ภาพพจน์การเปรียบเทียบในวรรณคดีประเภทกลอนบทละครใน สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สะท้อนให้เห็นโลกทัศน์ของกวีในด้านโลกทัศน์ที่มีต่อชีวิต ได้แก่ ธรรมชาติของมนุษย์ ความรัก ความสุข ความทุกข์ ซึ่งแสดงถึงชีวิตมนุษย์เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นท่ามกลางความแปรเปลี่ยนไม่เที่ยงของชีวิต

โลกทัศน์ที่มีต่อสถานภาพและชาติกำเนิด

กล่าวได้ว่าสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นสังคมศักดินา ซึ่งเป็นสภาพสังคมที่มีรูปแบบเดียวกันและสืบเนื่องกับความเป็นกรุงศรีอยุธยา สังคมศักดินา มีชนชั้นปกครองมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้นำสูงสุด โดยมีขุนนางเป็นผู้สนองรับราชการและมีสิทธิ์เหนือราษฎร ซึ่งเป็นชนชั้นถูกปกครองหรือไพร่ ซึ่งมีจำนวนมาก และเป็นกำลังสำคัญที่สุดของสังคม ด้วยสภาพสังคมเช่นนี้ทำให้เห็นโลกทัศน์ของกวีที่มีต่อสถานภาพและชาติกำเนิดของคนไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จำแนกตามลักษณะทางสังคมแบบกว้าง ๆ ได้เป็น 2 ประเด็น ได้แก่

1. โลกทัศน์ที่มีต่อกษัตริย์

กวีแสดงโลกทัศน์ที่มีต่อกษัตริย์และพระประยูรวงศ์ว่าเป็นผู้ที่มีสถานะสูงส่งกว่าคนทั่วไป กลอนบทละครในมักสื่อถึงความคิด โลกทัศน์ที่กวีมีต่อสถาบันกษัตริย์ว่าอยู่ในฐานะเทวราชา ได้รับการยกย่องว่าเป็น “สมมุติเทพ” และมีสถานะที่อยู่เหนือคนทั่วไป ดังจะเห็นได้จากการใช้ความเปรียบของกวีในการชมความงามของตัวละครที่เป็นกษัตริย์หรือวงศ์วานวงศ์ว่ามีความงามดุจเทพเจ้า กวีได้สื่อโลกทัศน์ที่มีต่อสถาบันกษัตริย์ว่าเป็นผู้ที่มีเกียรติและงดงามกว่ามนุษย์ทั่วไป การชมความงามของตัวละครกษัตริย์โดยเปรียบกับเทพเจ้า พระอาทิตย์ หรือมงกุฎ กวียังสื่อถึงบุญญาธิการและความสูงส่งของตัวละครกษัตริย์ว่า มีฐานันดรศักดิ์ที่สูงส่งกว่าคนทั่วไป ดังตัวอย่าง การเปรียบบุญญาธิการของท้าวทศรถผู้ปกครองกรุงอโยธยาว่ามีพลาณภาพดังพระอาทิตย์ ความว่า “ก็ครองกรุงบำรุงโลกา ขอบขันทเสมานบพ ทรงเดชฤทธิรอนจรยศ ปรากฏตั้งดวงสุริยัน” (บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1, 2557, หน้า 203) การเปรียบตัวละครกษัตริย์กับดวงอาทิตย์ด้วยภาพพจน์แบบอุปมาดังนี้ นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความสง่างามและความยิ่งใหญ่กว่าคนทั้งปวงของสถานะกษัตริย์แล้ว ผู้วิจัยยังเห็นว่า การเปรียบตัวละครกษัตริย์กับดวงอาทิตย์ยังสื่อให้เห็นถึงพลาณภาพของกษัตริย์ที่สามารถให้ทั้ง “คุณ” และ “โทษ” อันใหญ่หลวงแก่ทุกสรรพสิ่งได้ เช่นเดียวกับดวงอาทิตย์นั่นเอง

กวียังใช้กลวิธีการเปรียบด้วยลักษณะภาพพจน์แบบอุปลักษณ์ เพื่อให้ความหมายที่แน่นแฟ้นขึ้นอีกด้วย เช่น การเปรียบตัวละครชายที่เป็นกษัตริย์กับดวงจักร หรือองจักรซึ่งมีอนุภาพในการทำลายล้าง เพื่อแสดงโลก

ทัศนที่มีต่อกษัตริย์ว่าเป็นผู้ที่มีสถานะสูงส่งกว่าคนทั่วไป ความว่า (บทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, 2516, หน้า 2) “พระเป็นจอมจตุจักรในกาหลัง เองหยั่งหนึ่งหรัคกาหรา” หรือยังพบการเปรียบเทียบตัวละครชายที่มีสถานภาพเป็นกษัตริย์กับดวงจันทร์อันสูงส่ง ส่องสว่างอยู่กลางท้องฟ้าในยามค่ำคืน ความว่า (บทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, 2516, หน้า 2) “อันพระหริวงศ์องค์สุดนั้น เป็นจอมจันทร์จักรภพสูงส่ง” การเปรียบเทียบตัวละครที่มีสถานภาพเป็นกษัตริย์กับดวงจักรและดวงจันทร์ด้วยภาพพจน์แบบอุปลักษณ์ดังนี้ นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงอานุภาพและความเด็ดขาดสูงสุดดังเช่นการเปรียบกับดวงจักรและความงามที่เป็นสิ่งสูงสุดดังที่เปรียบกับดวงจันทร์ ซึ่งนอกจากแสดงให้เห็นว่ากษัตริย์มีสถานภาพยิ่งใหญ่กว่าคนทั้งหลาย แล้วยังสื่อให้เห็นถึงอานุภาพของกษัตริย์ที่สามารถให้ทั้ง “คุณ” ดังจะเห็นได้จากดวงจันทร์ที่ให้ความงามและแสงส่องสว่างในยามค่ำคืน และ “โทษ” จาก การเปรียบกับกงจักรที่มีอานุภาพในการทำลายล้างนั่นเอง

กวียังแสดงโลกทัศน์ที่มีต่อกษัตริย์ว่ามีสถานะเทียบเท่าพระยาจักรพรรดิราชตามคติไตรภูมิ ที่กล่าวถึงบุญญาบารมีของพระยาจักรพรรดิราชในชมพูทวีปว่ามีแก้วคู่บารมี 7 ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว ดวงแก้ว นางแก้ว ขุนคลังแก้ว และขุนพลแก้ว “แก้ว” ในที่นี้ใช้เพื่อแสดงความสำคัญของวัตถุ หรือบุคคลว่ามีความเลอเลิศวิเศษสุดกว่าคนทั่วไป จากการศึกษาความเปรียบในกลอนบทละครใน พบว่า กวีนำแก้วคู่บุญบารมีของพระยาจักรพรรดิราชมาเปรียบกับตัวละครและเหตุการณ์ของเรื่อง ตัวอย่าง พระรามเปรียบชื่นชมปัญญาของหนุมานว่ามีปัญญาและกำลังยิ่งกึ่งกับขุนพลแก้วของพระมหากษัตริย์ กวีเปรียบเทียบโดยใช้กลวิธีภาพพจน์แบบอุปมา ความว่า (บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3, 2557, หน้า 400)

ชื่อตรงจงรักภักดี	จะมีสิ่งใดเปรียบก็หาไม่
ถึงจะเอาเดือนดาวโอโชนัย	ก็จะได้ตั้งใจไม่ยากนัก
หนุมานเหมือนหนึ่งขุนพลแก้ว	หาไม่ได้แล้วทั้งไตรจักร
เป็นคู่สร้างมาล้างเหล่ายักษ์	ปรบภัยพ่ายแพ้ฤทธา ฯ

การเปรียบชื่นชมปัญญาของหนุมานที่สามารถตัดเศียรของวิรุญจำบังว่าเป็นผู้เลิศชายด้วยพลังกำลังใช้สิ่งใดก็ได้ตั้งใจดังจักรแก้ว หรือจักรวิเศษ ความว่า “ใช้ไหนก็ได้ราชการ ปานประหนึ่งจักรแก้วอันฤทธา” (บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3, 2557, หน้า 213) จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่า กวีเปรียบหนุมาน ทหารเอกของพระรามกับขุนพลแก้ว และจักรแก้ว ซึ่งเป็นกลวิธีการเปรียบเทียบแบบอุปมา ทั้งนี้เพื่อสื่อให้เห็นว่าพระรามซึ่งเป็นตัวละครกษัตริย์มีฐานะเทียบได้กับพระยาจักรพรรดิราชในชมพูทวีปนั่นเอง

2. โลกทัศน์ที่มีต่อไพร่ฟ้าประชาชน

กวีสื่อถึงกษัตริย์ว่ามีฐานะที่สูงส่งและมีอำนาจ โดยเปรียบกับสิ่งที่อยู่สูงและเป็นหลักของนคร เช่น ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ แผ่นฟ้า ปีน เป็นต้น ในขณะที่เดียวกัน ประชาชนที่อยู่ภายใต้การปกครองของกษัตริย์ กวีสื่อถึงบุคคลในกลุ่มนี้ว่าเปรียบได้กับต้นหญ้า ใบไม้ เพื่อสื่อถึงความต่ำต้อย และไร้พลังอำนาจ ดังเช่น การเปรียบเทียบสภาพของตัวละครที่เป็นราษฎรกับเส้นหญ้า ใบไม้ ดังตัวอย่าง การเปรียบเทียบสงครามทำให้ราษฎรผู้คนจะได้รับความเดือดร้อนไปทั่วจากศึกสงครามนี้เช่นเดียวกับการถูกลมไปทุกเส้นหญ้า กวีเปรียบเทียบโดยใช้กลวิธีภาพพจน์แบบอุปลักษณ์ ความว่า (อิเหนาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2546, หน้า 445)

แล้วเกิดณรงค์สงครามเล่า

ก็ร้อนได้ร้อนร่ำมาใหม่

ร้อนทุกเส้นหญ้าแลใบไม้

ครั้นค่อยคลายใจจึงตั้งการ

นอกจากนี้ กวียังเปรียบราษฎรกับอาวุธซึ่งเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการปกป้องเมืองให้ปลอดภัยแล้วจากข้าศึก อย่างไรก็ตาม อาวุธที่หมายถึงราษฎรนี้ ก็ไม่สามารถจะออกรบได้ หากไม่มีผู้ถือ ซึ่งในที่นี้คือกษัตริย์และกองทัพ ทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่า กวีสื่อว่าราษฎรเป็นกลุ่มบุคคลที่ไร้ซึ่งอำนาจเป็นของตนเอง จำเป็นต้องพึ่งพากษัตริย์นั่นเอง ตัวอย่างเช่น ความเปรียบตอนสุครีพสอนหนุมาน กวีเปรียบเทียบความหมายอย่างลึกซึ้งด้วยกลวิธีภาพพจน์แบบอุปลักษณ์ ความว่า (บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2, 2557, หน้า 61)

ฝ่ายฝูงอาณาประชาราษฎร์

คือศาสตราวุธทั้งหลาย

ถึงผู้นั้นประเสริฐเลิศชาย

แม้้นจิตจากกายก็บรรลัษ

อาวุธไม่มีผู้ถือ

ควรหรือจะวังเข้ารบได้

อันท้าวชมพูฤทธิไกร

จะสะกดเอาไปด้วยมนตรา ฯ

จะเห็นว่า โลกทัศน์ที่มีต่อกษัตริย์และไพร่ราษฎรซึ่งถูกแบ่งแยกทางชนชั้นด้วยสถานภาพและชาติกำเนิดของผู้คนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งมาจากระบบสังคมแบบศักดินา

โลกทัศน์ที่มีต่อเพศชายและเพศหญิง

สังคมให้ค่ากับมนุษย์ที่ประพฤติดีและประณามการกระทำที่เสียหาย ชั่วร้าย สังคมจึงให้อุดมคติทางเพศ ในแบบที่สังคมยอมรับ มุ่งหวัง และยกย่องเป็นเกี่ยวกับเพศชายและเพศหญิง ซึ่งปรากฏโลกทัศน์ของกวีที่มีต่อเพศชายเพศหญิงจากการใช้ภาพพจน์ความเปรียบในหลายลักษณะ ดังนี้

1. โลกทัศน์ที่มีต่อเพศชาย

กวีได้สื่อถึงภาพลักษณ์ความเป็นเพศชายในแบบอุดมคติที่สังคมยอมรับและยกย่อง ผู้ชายต้องมีกำลัง ฤทธิ์เดช ความกล้าหาญ และท่วงทีสง่างาม ชวนมอง เช่น การเปรียบลักษณะของตัวละครชายในอุดมคติกับพญา

ราชสีห์ ตัวอย่าง การเปรียบเทียบลักษณะของท้าวดาหาวาทรงพลาญภาพดังราชสีห์ กวีเปรียบเทียบโดยใช้ภาพพจน์แบบอุปมา ความว่า (คาลหลัง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เล่ม 1, 2514, หน้า 324)

๐ เมื่อนั้น

ท้าวดาหาชาญชัยตั้งไกรสร

ครั้นสุริยงอัสดงลงรอรอน

พระภูธรเสด็จลงสรงวาริ

2. โลกทัศน์ที่มีต่อเพศหญิง

กวีได้สื่อถึงลักษณะของผู้หญิงในอุดมคติ และธรรมชาติของผู้หญิงในมุมมองที่สังคมยกย่อง เช่น ผู้หญิงเป็นเพศที่งดงาม อ่อนโยน เห็นได้จากการเปรียบเทียบตัวละครหญิงกับดอกไม้ ดังเช่น ภาพพจน์แบบอุปมาโดยเปรียบเทียบความงามนางกนิริกับดอกบัวอันบานรับแสงอยู่ในสระ ความว่า (บทละครเรื่องอุณรุท พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, 2545, หน้า 379)

ตั้งดวงโกเมศวิมลมาศ

ในสระราชสุวรรณเหมหงดส์

ฟุ้งบานแบ่งรับแสงสุริยง

ทรงสิริศรีสวัสดิ์วัฒนา

เพศหญิงต้องรักษานวลสงวนตัว เช่น การเปรียบเทียบตัวละครที่มีความบริสุทธิ์อันเกิดจากการรักษาพรหมจรรย์กับดวงแก้ว เพื่อสื่อให้เห็นค่านิยมเกี่ยวกับสตรีว่า การรักษานวลสงวนเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้หญิงมีคุณค่า ดังตัวอย่าง การเปรียบนางดิลาธอรสาที่ครองตนหรือรักษาพรหมจรรย์ให้่องแผ้วบริสุทธิ์กับดวงแก้วมณี ความว่า “น้องคิดว่า จะครองตัวไว้ให้่องแผ้วเพียงแก้วจินดา” (อิเหนาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2546, หน้า 777) กวียังเปรียบเทียบผู้ที่ต้องรักษาทั้งกาย วาจา และพรหมจรรย์ ในทางตรงกันข้ามหญิงที่มีหลายสามีหรือไม่รักษานวลสงวนตัวเป็นหญิงชั่ว ตัวอย่างเช่น คำพูดของพระรามที่เปรียบเทียบหัวใจและการกระทำของนางสีดาด้วยคิดว่าแอบคบชู้ว่าเหมือนสัตว์เดียรัจฉานเพื่อแสดงถึงความชั่วช้ายิ่ง ความว่า “เหมือนจิตเดียรัจฉานที่กลางป่า” (รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2544, หน้า 585) กลวิธีทั้งสองตัวอย่างเป็นการเปรียบเทียบในลักษณะภาพพจน์แบบอุปมา

ทั้งอุดมคติของสังคมโดยมุ่งหวังให้เพศชายต้องมีกำลังฤทธิ์เดชความกล้าหาญ และมีความสง่างาม เพศหญิงต้องงดงาม รักษาพรหมจรรย์และรักษานวลสงวนตัวแม้จะมีสามีแล้ว ล้วนเป็นสิ่งที่สังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นปรารถนา ล้วนสะท้อนสภาพสังคมให้ความสำคัญกับเพศชายมากกว่าเพศหญิงสืบเนื่องมาจากการแบ่งชนชั้นทางสังคมแบบศักดินาทั้งสิ้น

โลกทัศน์ที่มีต่อครอบครัวและการครองคู่

การแต่งงานหรือการสมรสก่อให้เกิดครอบครัว การที่ครอบครัวจะปกติสุขนั้นสามีภรรยาจะต้องกระทำต่อกันตามบทบาทหน้าที่ตามลักษณะของสังคม กล่าวคือ สังคมมีส่วนกำหนดบทบาทหน้าที่ตลอดจนคาดหวังการปฏิบัติต่อกันของชีวิตคู่หรือคนในครอบครัว กวีแสดงโลกทัศน์ที่มีต่อครอบครัวและการครองคู่ ดังนี้

1. หญิงและชายเมื่อแต่งงานกันแล้วถือว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

การแต่งงานเป็นการรวมบุคคลเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือเป็นครอบครัวเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากกวีใช้ความเปรียบชายหญิงที่เกี่ยวข้องกันกับสำนวน “ทองแผ่นเดียว” หรือเป็น “ทองแผ่นเดียวกัน” เช่นตอนทำวทศรตเปรียบเทียบการแต่งงานของพระรามกับนางสีดาว่าเป็นการรวมสองแผ่นดินให้กลมเกลียวปรองดองกันเป็นทองคำที่เทรวมเป็นแผ่นเดียวกัน กวีเปรียบโดยใช้กลวิธีภาพพจน์แบบอุปลักษณ์ ความว่า (บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1, 2557, หน้า 332)

หวังจะเป็นทองแผ่นเดียวกัน

ร่วมชีพชีวันไปวันหน้า

กว่าจะมีวยดินสิ้นฟ้า

เป็นมหามงคลสวัสดิ

2. สามีภรรยาควรมีฐานะหรือชาติกำเนิดที่เหมาะสมกัน

กวีเสนอว่าในการครองคู่กันนั้น หญิงและชายควรมีฐานะและชาติกำเนิดที่เสมอกัน เห็นได้จากกวีเปรียบเทียบงามของชายหญิงในลักษณะเปรียบคู่ เพื่อสื่อถึงความงามและความเหมาะสมกันในอุดมคติ เช่น การเปรียบเทียบสภาพชายหญิงที่เหมาะสมกันกับแก้วมณีอันมีค่าที่มีตัวเรือนเป็นทองคำ ตัวอย่าง การเปรียบอึเหนากับจินตะหราว่าเหมาะสมกันดังแก้วเพชรที่มีเรือนทองคำ กวีเปรียบโดยใช้กลวิธีภาพพจน์แบบอุปมา ความว่า (อิเหนาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2546, หน้า 72)

บ้างว่าน่ารักพระโคมตรู

จะใคร่ให้เสด็จอยู่หมั้นหย้า

ถ้าได้กับพระบุตรศรีโสภา

ตั้งจินดาประดับรับเรือนทอง

กวียังเสนอว่าหากชายและหญิงที่มีความงามหรือลักษณะรูปร่างและฐานะไม่เสมอกันย่อมไม่เหมาะสมกัน โดยกวีมักเปรียบเทียบในลักษณะคู่ตรงข้ามกัน เช่น ลูกบิดกับแก้วมณี เพชรที่ถูกรองด้วยทองเหลือง ทองคำกับกระเบื้อง กากับหงส์ เป็นต้น ดังตัวอย่างการเปรียบเทียบความไม่เหมาะสมกันของบุษบากับจรกา กวีเปรียบโดยใช้กลวิธีภาพพจน์แบบอุปลักษณ์และอุปมา ความว่า (อิเหนาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2546, หน้า 307)

กระนั้นหรือช่างมาตุนาหงัน

เห็นเกินหน้าไกลกันทั้งศักดิ์ศรี

ดังเอาปัดซี่ร้ายราศี

ปนมณีจินดาควรเมือง

กลางคนว่าระดูจะคู่ครอง

ตั้งเพชรผูกเรือนรองด้วยทองเหลือง

เหมือนทองคำธรรมชาติรุ่งเรือง

มารู้กับกระเบื้องไม่ควรกัน

3. สามีเป็นบุคคลสำคัญอย่างยิ่งของภรรยา

การใช้ภาพพจน์ความเปรียบของกวีได้สื่อให้เห็นโลกทัศน์ว่าสามีเป็นบุคคลที่สำคัญยิ่งของภรรยา ดังจะเห็นได้จากการเปรียบว่าหากหญิงไร้อันใดก็เหมือนกับเพชรแก้วที่ไร้ทองคำมาเป็นตัวเรือนแหวน ดังเช่นตอนนางสีดากล่าวกับพระรามว่า หากพระองค์ไปประพาสป่า นางนั้นก็อยู่เมืองอย่างไม่สมสง่า เพราะไร้อันใดเคียงกาย เหมือนเพชรแก้วที่ไม่ได้อยู่บนเครื่องทองอันงดงามก็ย่อมจะหมดความงามไป กวีเปรียบด้วยลักษณะภาพพจน์แบบอุปมา ความว่า (บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1, 2557, หน้า 399)

อันหญิงซึ่งไร้อันใด

ถึงจะมียศศักดิ์ศรี

ก็ไม่งามแก่ตาในชาติ

เหมือนมณีไร้เรือนสุวรรณ

นอกจากการใช้ความเปรียบให้เห็นถึงความสำคัญของสามีนับว่าเป็น “ศรี” แก่ตัวภรรยาแล้ว กวียังสื่อว่า สามีคือที่พึ่ง และผู้ดูแลภรรยาให้อยู่อย่างมีความสุข ดังจะเห็นได้จากการใช้ความเปรียบเปรียบตัวละครที่มีบทบาทเป็นสามีกับ ฉัตร ร่มไม้ ดังเช่น ตอนนางไวยกาเปรียบว่านางอุษาน้อยอยู่ตัวคนเดียวมาแต่กำเนิด ไม่มีที่พึ่งใด ตอนนี้เห็นจะมีแต่พระอุณรุทเท่านั้นที่จะเป็นดังฉัตรร่มไม้กันนางให้นางร่มเย็นได้ กวีเปรียบโดยใช้ภาพพจน์แบบอุปมา ความว่า (บทละครเรื่องอุณรุท พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 319)

อันอุษาโคมเฉลาเขวราช

จะตามไปรองบาทบาทศรี

สุริยวงศ์พงศ์พันธุ์ก็ไม่มี

กำพร้าชนนีบิดา

เห็นแต่พระวงศ์เทวี

ตั้งฉัตรแก้วกันเกศา

จะจำเรณูศรีสวัสดิ์วัฒนา

ก็เพราะพระเดชาภูธร

4. ภรรยาทำหน้าที่ปรนนิบัติรับใช้สามี

ด้านบทบาทหน้าที่ของภรรยาที่พึงปฏิบัติต่อสามีและครอบครัว พบการเปรียบตัวละครที่มีสถานะเป็นภรรยากับทาส และเกือกทอง เพื่อสื่อว่าภรรยาทำหน้าที่รับใช้ปรนนิบัติสามี ดังตัวอย่าง นางอุบลเกสรสั่งสอนลูกก่อนเข้าพิธีแต่งงานกับพระอุณรุทว่า ให้รักพ่อผิวแม่ผัวดังพ่อแม่ตน และให้นอบน้อมถ่อมตัวกับสามีเยี่ยงทาส กวีเปรียบด้วยลักษณะการใช้กลวิธีทางภาพพจน์แบบอุปมา ความว่า (บทละครเรื่องอุณรุท พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2559, หน้า 74)

ผัวรักอย่าได้ทะนงจิต

จงคิดถ่อมตัวดังทาสี

ปรนนิบัติรักษาพระภูมิ

อย่าให้ราศีระกายใจ

จะเห็นว่า ด้วยระบบสังคมแบบศักดินาที่เน้นให้ความสำคัญกับเพศชายมากกว่าเพศหญิง จึงมีผลอย่างชัดเจนต่อค่านิยมและแนวปฏิบัติต่อสถาบันครอบครัว หรือครอบครัวและการครองคู่ของชายหญิงด้วย

โลกทัศน์ที่มีต่อสังคมวัฒนธรรม

ภาพพจน์ของกวีที่สะท้อนสังคมวัฒนธรรม ได้แก่ การเมืองการปกครอง ค่านิยมที่บุคคลพึงปฏิบัติ และความเชื่อความศรัทธา กวีแสดงโลกทัศน์ในแต่ละลักษณะ ดังนี้

1. โลกทัศน์ที่มีต่อการเมืองการปกครอง

กษัตริย์หรือผู้ปกครองที่ดีต้องมีธรรมเป็นหลักในการปกครอง เช่น หลักทศพิธราชธรรมในการปกครองบ้านเมืองให้สงบสุข เป็นจริยวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินทรงประพฤติเป็นหลักธรรมประจำพระองค์ หรือคุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง ปรากฏในตอน ท้าวทศรถจะมอบราชบัลลังก์ให้แก่พระรามและตรัสสั่งสอนธรรมะที่กษัตริย์ควรปฏิบัติต่ออาณาประชาราษฎร์ในอาณาจักร เพื่อก่อให้เกิดความร่มเย็นเป็นปกติสงบสุข กวีเปรียบโดยใช้กลวิธีภาพพจน์แบบอุปมาและอุปลักษณ์ ดังความว่า (บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1, 2557, หน้า 375)

พ้อจะให้ครองสมบัติ

จงตั้งอยู่ในทศธรรมา

เจ้าจงเลี้ยงเสนาพลากร

เอาความสัตย์สุจริตเป็นประธาน

อันฝูงสัตว์จตุบาททวิบาท

จงเอาเมตตานั้นแผ่ไป

จะหอมขจรทุกประเทศ

ทานนั้นต่างผล โอพาร

แก้หมู่เสนีรี้พล

ตัดโลกเอาความกรุณา

ไหลมาไม่รู้สุดสิ้น

อย่าเบียดเบียนไพร่ฟ้าประชาชี

น้ำเย็นฝูงปลาที่อาศัย

ปากกว้างย่อมมีมฤคา

จงแผ่เดชารายศ

แก้มนุษย์เทวัญคุณธรรมพยักษ์

สืบวงศ์จักรพรรดินาดา

เป็นตราฐโลกทั้งไตรดาล

ให้ถาวรตั้งร่วมพฤกษาศาล

คือรากแก้วกิ่งก้านดอกใบ

จะเกลื่อนกลาดมาพึ่งอาศัย

ดังกลิ่นดอกไม้อันตระการ

เย็นเกศไปทั่วทิศาศาล

หวานให้บำเหน็จโดยตรา

ประชาชนยาจกถ้วนหน้า

เป็นปัญจมหานที

อาบกินเป็นสุขเกษมศรี

ให้มีความเดือดร้อนเวทนา

ปักยาพิงไม้ใบหนา

พากันมาอยู่สำนัก

ให้ปรากฏเกียรติไปทั้งไตรจักร

ถูกรักจงพึงพ้อสอนไว้ ฯ

ตัวอย่างข้างต้น กวีแสดงคติเปรียบเทียบหลักธรรมในการปกครองของกษัตริย์ที่พึงปฏิบัติ 10 ประการ เปรียบว่า เปรียบทศพิชราชธรรมเป็นตราของ โลกทั้งสามให้ร่มเย็นดังร่มไม้อันให้เงาแก่ฝูงสัตว์ กษัตริย์พึงถือความสัตย์สุจริตความซื่อตรงเป็นรากแก้วที่ยึดกิ่งก้านดอกไม้ใบของต้นไม้ซึ่งจะให้ร่มเงาแก่ฝูงสัตว์ให้ได้อาศัย พึงถือความเมตตาให้แผ่ไพศาลไปดังกลิ่นของดอกไม้อันหอมขจรไปทั่วทุกทิศ กษัตริย์พึงถือทานหรือการให้เป็นบำเหน็จแก่เสนาไพร่พลและประชาชนเช่นเดียวกับผลของต้นไม้ พึงตัดความโลภถือเอาความกรุณาเป็นน้ำหล่อเลี้ยงพสกนิกรดังเช่นน้ำในมหานทีสีทันดร ซึ่งเกิดเป็นปัญจมหานทีสีทันดร หรือแม่น้ำสำคัญทั้งห้าสายของอินเดีย พึงไม่เบียดเบียนให้เกิดความเดือดร้อน หากกษัตริย์ดำรงธรรมได้ดั่งงามไม่คลาดจากธรรมแล้ว ย่อมที่จะทำให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุข ผู้น้อยและฝูงสัตว์โลกก็ย่อมได้พึ่งพาอาศัยดังเช่นน้ำที่เย็นปลาก็อยมจะมาอาศัย ปลาไม้ที่มีใบหนาอุดมสมบูรณ์ย่อมจะมีนกมาพึ่งพิง แม่น้ำปากกว้างใหญ่ดังบารมีของกษัตริย์ที่แผ่ไพศาลพระเกียรติคุณไปไหนไปใด ฝูงสัตว์ก็ย่อมอาศัยอย่างมีความสุขด้วยความร่มเย็นเป็นปกติสุขที่เกิดจากบารมีที่กษัตริย์ได้ประพฤติธรรมอย่างพึงประพฤตินั้น

กล่าวได้ว่า ทศพิชราชธรรมเป็นคุณธรรมของกษัตริย์และนักปกครองพึงปฏิบัติพึงดำรงไว้เพื่อยังประโยชน์สุขต่อบ้านเมือง อาณาจักร รวมถึงไพร่ฟ้าราษฎร และอีกนัยหนึ่งคุณงามความดีที่ประพฤติกษัตริย์ยังเป็นการสร้างความชอบธรรมให้เลื่อมใสศรัทธาต่อสถาบันกษัตริย์ เป็นการเสริมอำนาจและความเด็ดขาดเพื่อผลทางการปกครองด้วย สถาบันกษัตริย์จึงดำรงไว้ซึ่งศูนย์รวมสังคมให้เป็นหนึ่งเดียวและเป็นผู้นำทางจิตใจของพสกนิกรสืบมาแต่ในอดีต

2. โลกทัศน์ที่มีต่อค่านิยม

ค่านิยม เป็นสิ่งที่สังคมคาดหวังและยกย่อง เช่น ค่านิยมการยกย่องผู้ที่มีคุณธรรม ประการต่าง ๆ เช่น ความซื่อสัตย์ ความกตัญญู หรือสิ่งที่บุคคลในสังคมให้ความคาดหวัง เช่น ความภาคภูมิใจหรือเกียรติศักดิ์ศรี กวีสะท้อนให้เห็นค่านิยมในด้านต่าง ๆ ผ่านการใช้ภาพพจน์ ดังนี้

2.1 ความซื่อสัตย์

กวีเปรียบเทียบความซื่อสัตย์กับเขาพระสุเมรุที่เป็นหลักของจักรวาลและไม่อาจเอนเอียงได้ง่าย ตัวอย่างพระฤๅษีวิษณุสวามิตรเปรียบพระรามว่าเป็นผู้ถือสัตย์ดังเขาพระสุเมรุที่ไม่หวาดหวั่นแม้จะถูกลมเวรัมพวาดพัดก็ตาม กวีเปรียบโดยใช้กลวิธีภาพพจน์แบบอุปมา ความว่า (บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1, 2557, หน้า 472)

๑ เมื่อนั้น	สองพระอาจารย์ผานขັນ
ได้ฟังพระองค์ทรงสุบรรณ	ถือสัตย์ดัดมั่นตรงไป
ตั้งหนึ่งเขาพระเมรุมาศ	ต้องเวรัมพวาดไม่หวาดไหว
กตัญญูผู้เสียดชีวลัลย์	ตั้งใจจะล้างอสุรา

การเปรียบเทียบข้อสัจของวจา คำสัญญาที่มั่นคง ผู้พูดที่มีสัจสัญญากล่าวแล้วมิอาจกลับถ้อยคำเป็นอื่นได้ เช่น เปรียบคำสัญญากับงาช้างที่งอกออกมาแล้วจะไม่หดคืนด้วยลักษณะภาพพจน์แบบอุปมา ดังความว่า (บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1, 2557, หน้า 382)

จะคืออยู่แต่สัจสัญญาเจ้า

ถ้าเราตั้งแล้วตั้งงาสาร

กลายกลับก็จะได้ประมาณ

นงคราญไม่คิดปรานี ฯ

2.2 ความกตัญญู

กวีใช้ภาพพจน์ความเปรียบหลายความเปรียบในกลอนบทละครในได้สะท้อนให้เห็นค่านิยมของคนไทยในด้านความกตัญญู ตัวอย่างเช่น นางอุษากล่าวเปรียบพระคุณญาติที่ได้เลี้ยงดูนางกับพระคุณของพ่อแม่ ด้วยการเปรียบในลักษณะภาพพจน์แบบอุปมา ความว่า (บทละครเรื่องอุณรุท พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2559, หน้า 62)

โอ้พระอัยกาเจ้าเอ๋ย

พระเคยปกปักษ์รักษา

แต่เยาว์ค้ำเท่าจำเริญมา

สิ่งใดมิให้อนาทร

พระเลี้ยงตั้งบิดุเรศชนนี

หลานนี้มิได้แทนพระคุณก่อน

ควรฤจะมาพราจากจจร

ไปถึงนครรัตนา

2.3 ความรักเกียรติรักศักดิ์ศรี

คนไทยเป็นคนรักหน้าตาความรักเกียรติรักศักดิ์ศรี เห็นได้จากการใช้ความเปรียบความอับอายของตัวละครที่เกิดจากความพ่ายแพ้ หรือการถูกหมิ่นเกียรติ และศักดิ์ศรี โดยตัวละครมักกล่าวว่า หน้าตา เกียรติ และศักดิ์ศรีที่ถูกหมิ่น หรือการพ่ายแพ้นั้น ทำให้เกิดความอับอายเป็นอย่างยิ่ง ดังตัวอย่างการเปรียบเทียบความอายด้วยภาพพจน์แบบอติพจน์ (บทละครเรื่องอุณรุท พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, 2545, หน้า 81)

แม้มีตามไปล้างอายกรุงพาด

อันความอับประมาณดิฉิน

จะติดตัวอยู่ชั่วฟ้าดิน

จะผินพักตร์ไปไหนก็ไม่งาม

3. โลกทัศน์ที่มีต่อความเชื่อ

คนไทยมีความคิดความเชื่อจากหลายแหล่ง ที่เห็นได้ชัดเช่น ความเชื่อเรื่องภพแดนตามคติไตรภูมิ ซึ่งสัมพันธ์กับชีวิตและการประพฤติกปฏิบัติ การใช้ภาพพจน์ของกวียังสะท้อนให้เห็นความเชื่อในด้านต่าง ๆ ดังนี้

3.1 ความเชื่อเรื่องเวรกรรม

ความเชื่อเรื่องกรรม เป็นความเชื่อสำคัญต่อชีวิตคนไทยและมีอิทธิพลต่อความคิดและการกระทำของคนไทยมาก การใช้ภาพพจน์ของกวีได้สะท้อนให้เห็นความเชื่อเรื่องกรรม ตัวอย่าง ตอนอิเหนาพรรณนาครัวครวญความรักที่มีต่อนางบุษบาได้กล่าวถึง “บุญ” และ “บาป” เป็นสิ่งที่ทำให้คนได้พบกับความรักและต้องพลัดพรากจากความรักด้วยภาพพจน์แบบบุคคลวัต ต่อด้วยใช้ภาพพจน์แบบคำถามเชิงวาทศิลป์ประกอบลีลาในการพรรณนา ความว่า (อิเหนาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2546, หน้า 393)

งามพักตร์งามโฉมประโลมจิต

ยังคิดเตือนตาอยู่ไม่รู้หาย

บุญใดได้ต้องประคองกาย

บาปใดพรากสายสมรไกล

หรือปางก่อนเราเคยพรากสัตว์

ให้คู่เกล้าเขาพลัดหรือไฉน

เวรมาเตือนภูไฉน

จึงพรากน้องไปให้จรกา

3.2 ความเชื่อเรื่องการกลับชาติมาเกิด

คนไทยมีความเชื่อเรื่องชาติภพ และเชื่อว่ามนุษย์ต้องเวียนว่ายตายเกิดจนกว่าจะถึงนิพพาน เช่น ตัวอย่าง ตอนอิเหนาและบุษบาจำกันได้ กวีเปรียบว่าเหมือนคนที่ตายไปแล้วเกิดใหม่มาพบกันอีก ความว่า (อิเหนาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2546, หน้า 786)

๑ เห็นพระน้องทรงโสภกันแสงให้

พระสวมสอดคอดไว้แล้วรับขวัญ

ตั้งตายแล้วเกิดใหม่ได้พบกัน

อย่าโสภคล้ายนักเลยก็เลย

3.3 ความเชื่อเรื่องบุญวาสนา

คนไทยมีความเชื่อเรื่องบุญวาสนาเกี่ยวพันกับการประกอบบุญหรือกรรมในชาติก่อน ซึ่งส่งผลในชาติต่อมา กวีแสดงโลกทัศน์ด้านความเชื่อเรื่องบุญวาสนาผ่านภาพพจน์ ดังตัวอย่างการใช้ภาพพจน์แบบการแผ่ขยาย ซึ่งเป็นลักษณะการกล่าวโดยที่ความคิดที่เจตนาจะสื่อสารนั้นแตกต่างหรือตรงกันข้ามความหมายตามตัวอักษรของข้อความที่ใช้ ดังตอนนางศรีสุดาบอกว่านางและพระอุณรุทเคยมีบุญกุศลด้วยกัน แต่วาสนาไม่ได้สร้างมาคู่กัน ความว่า (บทละครเรื่องอุณรุท พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, 2545, หน้า 354)

ซึ่งกุศลผลบุญได้เคยคู่

เชิญอยู่ให้สุขเกษมสันต์

วาสนาไม่ได้สร้างมาด้วยกัน

จะขอลาทรงธรรมไปบุรี

3.4 ความเชื่อเวทมนต์คาถา

ความเชื่อเวทมนต์คาถา ซึ่งเป็นความเชื่อทางไสยศาสตร์ ดังตัวอย่าง การเปรียบเทียบความหนักไม่เคลื่อนไหวคลายกับการเอาสายยนต์มาผูกไว้ ปรากฏตอนทศกัณฐ์ตั้งพิธีอุโมงค์แล้วเอาก้อนหินปิดปากถ้ำเอาไว้ไปมนตร์ไว้ในก้อนหินที่ปิดผนึกถ้ำหนักดั่งเอาสายยนต์มาผูกไว้กับปากถ้ำยากที่จะเปิดได้ด้วยลักษณะภาพพจน์แบบอุปมา ความว่า (บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3, 2557, หน้า 145)

๐ เคะพระเวทขุนยักษ์	ศิลาหนักลั่นเลื่อนลงสามหน
ตรึงแน่นกับแผ่นสุชาติล	ตั้งหนึ่งสายยนต์มาผูกไว้
ถึงมนุษย์ครุฑาสุรารักษ์	จะยกผลึกเท่าไรก็ไม่ไหว
เสร็จแล้วจึงตรงเข้าไป	ยังในมณฑลพิธีกรรม ฯ

ดังได้กล่าวมานี้ จะเห็นว่าการใช้ภาพพจน์ความเปรียบในวรรณคดีประเภทกลอนบทละครใน สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สะท้อนให้เห็นโลกทัศน์ของกวี ทั้งในด้านโลกทัศน์ที่มีต่อชีวิต ได้แก่ ธรรมชาติของมนุษย์ ความรัก ความสุข ความทุกข์ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นท่ามกลางความแปรเปลี่ยนไม่เที่ยงของชีวิต สะท้อนให้เห็นสังขารของชีวิตตามคติพุทธศาสนา หรือ “พุทธธรรม” ส่วนด้านโลกทัศน์ที่มีต่อสถานภาพและชาติกำเนิด ปรากฏโลกทัศน์ที่มีต่อกษัตริย์และไพร่ฟ้าราษฎรอย่างโดดเด่น อาจเนื่องจากสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นสังคมศักดินา มีชนชั้นปกครอง คือ พระมหากษัตริย์เป็นผู้นำสูงสุด โดยมีขุนนางเป็นผู้สนองรับราชการและมีสิทธิ์เหนือราษฎร ด้านโลกทัศน์ที่มีต่อเพศชายและเพศหญิง กวีแสดงให้เห็นอุดมคติทางเพศในแบบที่สังคมยอมรับ มุ่งหวัง และยกย่อง แต่ก็สะท้อนสภาพสังคมให้เห็นว่า สังคมให้ความสำคัญกับเพศชายมากกว่าเพศหญิง ทั้งนี้เพราะสืบเนื่องมาจากการแบ่งชนชั้นทางสังคมแบบ “ศักดินา” ทั้งสิ้น ลักษณะเช่นนี้จึงปรากฏในด้านโลกทัศน์ที่มีต่อครอบครัวและการครองคู่ด้วย และยังปรากฏในด้านโลกทัศน์ที่มีต่อสังคมวัฒนธรรมอย่างเด่นชัด

สรุป

เมื่อพิจารณาโลกทัศน์ของกวีที่สะท้อนจากการใช้ภาพพจน์ความเปรียบในวรรณคดีประเภทกลอนบทละครใน สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จะเห็นว่า การใช้ภาพพจน์ในวรรณคดีนอกจากจะมีบทบาทในมิติวรรณคดีและวรรณศิลป์แล้ว ยังมีบทบาทในมิติที่เป็นสื่อกลางสะท้อนโลกทัศน์ของกวีผู้แต่ง ในด้านโลกทัศน์ที่มีต่อชีวิตโลกทัศน์ที่มีต่อสถานภาพและชาติกำเนิด โลกทัศน์ที่มีต่อเพศชายและเพศหญิง โลกทัศน์ที่มีต่อครอบครัวและการครองคู่ และโลกทัศน์ที่มีต่อสังคมวัฒนธรรม อีกทั้งยังมีพันธกิจหรือหน้าที่สำคัญในการสะท้อนสังคมอบรมสั่งสอน ให้คติธรรม หรือกล่อมเกล้าผู้อ่านให้รู้จักคุณงามความดีและความเป็นจริงของชีวิตเพื่อยังประโยชน์ในการยกระดับจิตใจของผู้อ่านผู้ฟังวรรณคดีซึ่งถือเป็นบทบาทในมิติด้านการสื่อสารแก่ผู้อ่านอีกด้าน

หนึ่งด้วย ดังที่ กุสุมา รัชมณี (กระทรวงศึกษาธิการ, 2562, หน้า 2) กล่าวว่า “...วรรณคดีมีบทบาทเหมือนงานศิลปะประเภทอื่น ๆ คือ สร้างความบันเทิงและความจรโลงใจ ความบันเทิงคือความอึดใจอึดอารมณ์เมื่อได้เสพผลงานศิลปะเช่นเดียวกับความอึดท้องเมื่อได้เสพอาหาร ส่วนความจรโลงใจหมายถึงความผ่อนคลาย ชื่นบาน และร่าเริง หายจากความหมกหมุ่นกังวล มีจิตใจที่ชัดเจนและมีอารมณ์ที่กลมกลืนแล้ว วรรณคดีจึงนับได้ว่าเป็นสิ่งที่กลมกลืนมนุษย์ให้รู้จักความงาม ความดี และความเป็นจริงของชีวิต...”

ภาพพจน์ที่สะท้อนโลกทัศน์ของกวีมีความสำคัญและมีคุณค่าในการสะท้อนสังคม อบรมสั่งสอน ให้คติธรรม หรือกล่อมเกล่าผู้อ่านให้รู้จักคุณงามความดีและความเป็นจริงของชีวิต อันยังประโยชน์ในการยกระดับจิตใจและจรโลงใจผู้อ่านผู้ฟังไปด้วย ภาพพจน์ที่สะท้อนโลกทัศน์ของกวีจึงมีค่าทั้งและด้านสังคมด้านคุณธรรมควบคู่กัน

เอกสารอ้างอิง

กระทรวงศึกษาธิการ. (2561). *วรรณคดีวิจิตร* (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ: สกสค. ลาดพร้าว.

ชลดา เรื่องรักย์ลิขิต. (2561). *ความเปรียบและบทบาทของความเปรียบในพระอภัยมณี นิทานคำกลอนของสุนทรภู่*. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ดาหลัง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เล่ม 1 - เล่ม 2 (พิมพ์ครั้งที่ 3). (2514). พระนคร: แพร่พิทยา.

นิตยา แก้วคัลณา. (2551). *การสืบสรรค์จินตภาพในกวีนิพนธ์ไทย*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ดุสิตบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1 - 4. (2557). กรุงเทพฯ: นครสาส์น.

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และบ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2544). กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ.

บทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พิมพ์ครั้งที่ 3). (2516). กรุงเทพฯ: คลังวิทยา.

บทละครเรื่องอุณรุท พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก. (2545). กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

บทละครเรื่องอุณรุท พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. (2559). นครปฐม: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เนื่องในโอกาสฉลองพระชนมายุ 5 รอบ 2 เมษายน 2558.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2556). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. กรุงเทพฯ:

โรงพิมพ์ของพระพุทธศาสนาของธรรมสภา.

พุทธทาสภิกขุ. (2532). *คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2560). *พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน* (แก้ไขเพิ่มเติม).

กรุงเทพมหานคร: อรุณการพิมพ์.

สรวง ศรีเพ็ญ. (2556). *เทวกำเนิด* (พิมพ์ครั้งที่ 18). กรุงเทพฯ: อมรินทร์ อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. (2549). *เจมจันทน์กังสดาล: ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย*. กรุงเทพฯ:

โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (2521). *โลกทรรศน์ไทยภาคใต้*. สงขลา: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา,

ศูนย์ส่งเสริมภาษาและวัฒนธรรมภาคใต้.

อิเหนาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พิมพ์ครั้งที่ 15). (2546). กรุงเทพฯ:

ศิลปาบรรณาการ.